

comenius contact

“Wij zijn allen burgers van één wereld”

Jaargang 11, no. 16, februari 2006
Uitgave van de COMENIUS STICHTING
Postbus 5810, 1410 GA NAARDEN
www.comenius-naarden.nl

De comeniusdag 2006

De Comeniusdag 2006 verschilt op twee punten in opzet van die in de afgelopen jaren. Ten eerste is de aanvangstijd gewijzigd. De bijeenkomst begint niet om 14.00 uur, maar om 15.00 uur. Ten tweede heeft het Bestuur besloten om de Comeniusvoordracht door een vrouwelijke spreker te laten houden. Het programma van de Comeniusdag is als volgt.

Comeniusvoordracht 2006

dr. Martine Delfos:

Het maakbare kind.

Opvoeden als (ver)gissing.

Orgelspel: Wybe Kooijmans

Grote Kerk, Naarden

vrijdag 31 maart 2006, 15.00 uur

Orgelspel

Wybe Kooijmans, de vaste organist van de Grote Kerk in Naarden, zal enkele liederen uit Comenius' *Kancional* ten gehore brengen. Dit liedboek werd door Comenius in 1659 uitgegeven in Amsterdam. Kerkmuziek nam en neemt een belangrijke plaats in bij de Boheems-Moravische Broedergemeente. Ook in Comenius' pedagogische geschriften komt de vormende waarde van het muziekonderricht uitvoerig aan de orde. Er zijn dus twee redenen om Comenius' verdienste ook op dit gebied wat meer naar voren te halen.

Het maakbare kind. Opvoeden als (ver)gissing

Comenius heeft zich in zijn geschriften indringend beziggehouden met de positie van het kind in de toenmalige samenleving. In dit kader staat bij hem vooral de formele opvoeding in het gezin en in de school voorop. Maar ook de vraag naar de informele opvoedende invloed vanuit allerlei andere

instituties komt in Comenius' publicaties uitvoerig aan de orde.

De tijden veranderen. De emancipatie van de vrouw nam een grote vlucht met de bewuste kindkeuze. Internet neemt een deel van de vorming van kinderen voor zijn rekening. We willen alles uit het kind halen, maar de vraag is of we daarmee het kind respecteren. Hoe maakbaar is het kind?

De relatie van deze vraag met het gedachtegoed van Comenius ligt besloten in de grondslag

Programma

15.00 uur	Opening
15.00-15.40 uur	Orgelspel
15.40-16.00 uur	Pauze
16.00-17.00 uur	Comeniusvoordracht
17.00- 17.20 uur	Discussie en sluiting
17.20-18.00 uur	Informeel samenzijn

van zijn opvoedingsfilosofie en in zijn optiek op het *raison d'être* van de verschillende instituties in het zogenoemde maatschappelijke middenveld. Volgens hem is het leven op te vatten als een reeks van scholen waarin het sociale en het culturele kapitaal wordt beheerd en overgedragen.

Comenius vat het gezin en de school op als werkplaatsen waarin de kinderen zich de regels van het harmonieuze samenleven eigen dienen te maken. Op het leerproces in dit voorportaal (atrium) volgt het leren in de verschillende maatschappelijke instituties in het publieke domein. Op de keper beschouwd, is Comenius' sociale filosofie derhalve in de geest van het Afrikaanse gezegde: 'It takes a village to raise a child'. Bovendien leren, volgens hem, niet alleen kinderen, maar ook volwassenen. Zij leren een-leven-lang. Bezien vanuit deze optiek zijn er, volgens Comenius, niet alleen formele opvoeders zoals (groot)ouders en leraren, maar ook informele opvoeders. Deze figureren als rolmodel in het *theatrum mundi*. Ergo, ieder van ons is bij toerbeurt leraar of leerling. Daarom is er volgens Co-

menius naast een *didactica scholae* (een onderwijsleer) ook een *didactica vitae* (een levensleer) nodig.

Dr. Martine Delfos

Dr. Martine Delfos studeerde klinische psychologie eind jaren zestig en Franse taal en letterkunde begin jaren negentig aan de Universiteit van Utrecht. In 1990 promoveerde zij op een psychologisch en letterkundig onderzoek over rouwverwerking bij Franse schrijvers.

Zij is opgeleid als wetenschappelijk onderzoeker klinische psychologie en is in 1975 in de praktijk gaan werken. Daar heeft ze de nodige ervaring opgedaan in het diagnosticeren en behandelen van kinderen, jeugdigen en volwassenen. Zij is onder andere gespecialiseerd in relatietherapie, autisme en eetstoornissen. Vanaf 1994 verzorgt zij naast haar therapeutische praktijk nascholing aan psychologen, psychiaters, orthopedagogen, artsen, maatschappelijk werkers en groepsleiders.

Naast haar werkzaamheden als zelfstandig gevestigd therapeut en docent publiceerde zij vanaf 1993 vanuit een psychologisch perspectief verscheidene handboeken en specialistische boeken over gespreksvoering met kinderen en over verschillen tussen mannen en vrouwen.

Toegangsprijs

De bijeenkomst is gratis voor donateurs en één introductie. Het entreegeld voor volwassenen bedraagt €10,- en voor (echt)paren €16,50. Voor 65+ers en voor jongeren tot 23 jaar is het entreegeld € 5,- per persoon.

Comenius in de Republiek der Nederlanden

Een jubileum

350 jaar geleden – om precies te zijn in augustus 1656 – kwam Jan Amos aan in Amsterdam. Zoals kenners weten, verbleef hij hier tot aan zijn overlijden in 1670.

Volgens sommige biografen vormden de veertien jaar dat Comenius in Amsterdam woonde en werkte de gelukkigste periode van zijn leven. Andere biografen betwisten deze stelling. Zij wijzen erop dat Comenius' verblijf in Amsterdam zowel door hoogte- als dieptepunten was gekenmerkt.

In deze periode verloor Comenius namelijk enkele van zijn naaste familieleden en ook een aantal van zijn beste vrienden. Bovendien groeide zijn enige zoon Daniël niet op zoals zijn vader het wensde. Ook in maatschappelijk opzicht ging het Comenius niet enkel voor de wind. Aanvankelijk leek het alsof hij een bestsellerauteur zou worden, maar vanaf het begin van de zeventiger jaren werd hij

betrokken in enkele felle theologische disputen. Hierdoor kwam zijn reputatie in opspraak en geraakte Comenius in een isolement. Bovendien werd hij in 1666 getroffen door een hersenbloeding met als gevolg een verlamming van zijn rechterarm en hand.

Gelukkig hij herstelde hij hiervan, maar de laatste jaren van zijn leven bleek hij toch veel van zijn oude strijd lust verloren te hebben. In een brief uit deze periode schrijft hij, dat hij uit Amsterdam weg wilde. Hij wilde zijn laatste levensjaren doorbrengen bij zijn oudste dochter en zijn kleinkinderen die in het verre Memel (Klaipeda) woonden.

Ondanks deze gemoedsstemming bleef Comenius actief. In de laatste drie jaar van zijn leven voltooide hij nog enkele belangwekkende geschriften zoals *Unum Necessarium* (Het enig nodige), *Angela Pacis* (Engel des vredes), *Via Lucis* (De weg van het licht) en een niet uitgegeven dagboek *Clamores Eliae* (Klachten van Elia). Met uitzondering van de *Clamores* zijn deze publicaties in het Nederlands vertaald.

Boeken hebben hun geschiedenis

Op vierenzestigjarige leeftijd kwam Comenius berooid in Amsterdam aan. Zijn huis in Leszno was tijdens de Zweeds-Poolse oorlog (1655-56) in vlammen opgegaan. Veel van zijn have en goed was daarbij verloren gegaan. Ook een deel van zijn boeken en manuscripten werd tijdens de brand vernietigd. Met zijn vrouw en zijn twee jongste kinderen moest Comenius vluchten. Uiteindelijk kwam hij vanuit Hamburg op uitnodiging van de Amsterdamse koopman Laurens de Geer naar Amsterdam. De reden dat hij diens uitnodiging aannam, was het gulle aanbod van De Geer om met diens ondersteuning in Amsterdam zijn geschriften opnieuw uit te geven.

In december 1656 werd Comenius door de burgemeesters op het Amsterdamse stadhuis ontvangen. Dit college keurde zijn publicatieplan goed en zij voteerden hiervoor een bedrag van 800 gulden, uit te keren in vier termijnen. Hieruit blijkt, dat het Amsterdamse stadsbestuur Comenius' reputatie als onderwijshervormer hoog inschatte. Voorts bedongen de burgemeesters – zoals toentertijd gebruikelijk was – dat Comenius privaatonderricht aan hun zonen zou geven. Bovendien kreeg Comenius een sleutel van de stadsbibliotheek. Ook dit kan als een blijk van erkenning opgevat worden.

Comenius ging van meet af aan voortvarend aan de slag. In 1657 had hij zijn vierdelige *Opera Didactica Omnia* (Verzamelde didactische werken) gereed. In 1658 verscheen *Schola Ludus* (De school als spel), een serie van acht toneelstukken voor scholieren die Comenius geschreven had tijdens zijn verblijf in Hongarije. In 1658 kwam ook

Comenius' beroemde leerboek *Orbis Pictus* (De wereld in woord en beeld) in Neurenberg van de pers. In 1659 verschenen Comenius' liedboek (zie hierboven) alsmede een verkorte versie van de bijbel in het Tsjechisch (*Manuálnik*, d.w.z. vademecum).

De ruimte ontbreekt om uitvoerig in te gaan op alle activiteiten van Comenius in deze periode. Volstaan wordt met op te merken, dat hij les gaf, een kleine eigen Tsjechische drukkerij beheerde, veel bezoekers ontving en naast zijn denk- en schrijfwerk ook nog de nodige tijd besteedde aan zijn taak als bisschop van de kleine Broedergemeente die verstrooid leefde in verschillende landen. Behalve boeken, traktaten en pamfletten schreef Comenius tijdens zijn verblijf in Amsterdam ook nog honderden brieven.

Één publicatie van Comenius uit het begin van zijn Amsterdamse periode verdient hier bijzondere aandacht. Het betreft de Nederlandse vertaling van het eerste deel van de driedelige leergang voor het onderricht in het Latijn: *Vestibulum*. De Nederlandse titel luidt voluit: *Eerste deel der school-geleertheyt, genoemd het Portael*. Dit leerboek werd in 1658 gedrukt in Amsterdam. Het is geïllustreerd met gravures van Chrispijn de Pas, die fraaier zijn dan de gravures in de *Orbis Pictus*. Het boek werd voor de Nederlandse markt bewerkt door Redinger, een leraar aan Comenius' privé-school. Deze kreeg hierbij hulp van twee leraren van de Amsterdamse Latijnse school. *Vestibulum* werd in ons land een bestseller. Het werd tot ver in de achttiende eeuw op veel Latijnse scholen (gymnasia) gebruikt. Dit was overigens ook in Duitsland het geval, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de biografie van Bach. Ook hij leerde Latijn uit Comenius' *Vestibulum*.

Comenius' driedelige leergang wordt ook wel naar de beginletters van de titels de VIA-methode genoemd. *Vestibulum* (Voorportaal) is het eerste deel. Het tweede deel heet *Ianua* (De geopende deur der talen) en het derde deel heeft de titel *Atrium* (Hal). In zijn verzamelde didactische werken licht Comenius de uitgangspunten en de opzet van zijn leergang uitvoerig toe. Zij is bestemd voor de driejarige onderbouw van de Latijnse school zoals die Comenius voor ogen stond.

Behalve over vraagstukken op het gebied van de pedagogiek-didactiek en op het brede terrein van de theologie (inclusief de kerkgeschiedenis) schreef Comenius in zijn Amsterdamse periode ook over de verbetering van de toenmalige samenleving. Hij beschouwde het denken en schrijven hierover als zijn hoofdwerk. Comenius begon aan zijn pansofische project in het begin van de veertiger jaren. Tot aan het einde van zijn leven bleef hij eraan werken.

De *Consultatio Catholica* (Het algemeen beraad over het verbeteren van de samenleving) werd tij-

dens Comenius' leven niet gedrukt. Comenius gaf in 1666 twee delen ervan uit. De overige vijf delen (waarvan de titels alle met het voorvoegsel Pan beginnen) zijn tijdens zijn leven niet in druk verschenen.

Na Comenius' dood werd de *Catholica* door zijn zoon Daniël en door Nigrinus, een oud-medewerker van Comenius persklaar gemaakt. Uiteindelijk belandde het manuscript in een la van het Franckische weeshuis in Halle, de bakermat van de latere Hernhutterbeweging die bij ons als Broedergemeente en in de VS als Moravian Church wordt aangeduid. Aan het einde van de negentiende eeuw werd door de Duitse filosoof Herder voor het eerst naar dit manuscript verwezen in zijn bekende *Humanitätsbriefe*. In 1935 ontdekte de Oekraïense filoloog Tschizewskij het manuscript in de weeshuisbibliotheek van Halle. In 1966 verscheen een volledige Latijnse uitgave ervan in Praag. Sindsdien is het beeld van Comenius volledig gekanteld. In de moderne comeniologie is zijn pedagogisch-didactisch gedachtengoed ingebed in zijn bijbels-humanistisch mens- en wereldbeeld. Bijgevolg wordt Comenius tegenwoordig niet meer uitsluitend geëerd als pedagoog, maar ook als sociaal-filosoof, als oecumenisch georiënteerde godgeleerde en soms ook als politiek-filosoof.

De wereld heeft toekomst

Ruim twee decennia heeft Comenius geworsteld met het plan om de *Catholica* uit te geven. Hierin zou zijn 'Pansofie' uiteengezet worden. In deze levensleer wordt een denkrichting gepresenteerd die ertoe kan leiden dat alle mensen in broedermin en in geloof harmonisch gaan samenleven. Zoals gezegd, gaf Comenius de eerste twee delen hiervan in 1666 uit. Het eerste deel, de *Panegersia* (Al-opwekking) is van minder belang. Het herinnert op vele punten aan andere utopieën in Comenius' tijd. Van grotere betekenis is het tweede deel *Pan-Augia* (Al-verlichting). Hierin betoogt Comenius dat het licht van de waarheid uit drie bronnen stroomt: de natuur, de rede en de openbaring. Hoe het licht de duisternis moet verdrijven wordt in de vijf volgende delen uiteengezet. Het derde tot en met het zevende deel zijn postuum verschenen. Het derde deel gaat over de *Pansofie*. Twee volgende delen moeten hier ook nog genoemd worden: *Pampaedia* en *Panglottia*. In de *Pampaedia* wordt Comenius' filosofie van opvoeding en onderwijs behandeld. De *Panglottia* gaat over zijn taal filosofie. Met uitzondering van het deel over de Pansofie zijn er inmiddels vertalingen beschikbaar van alle delen in het Duits en in het Engels. (Zie literatuuropgave hieronder.)

In het Nederlands is slechts een klein deel van de *Catholica* vertaald. (Zie R. Limburg, 1950). Wel is er een uitstekende en uitvoerige bespreking van

dit boek in het Nederlands beschikbaar. Het is geschreven door de Nederlandse comenioloog J.M. van der Linde. De titel is: *De wereld heeft toekomst. Jan Amos Comenius over de hervorming van school, kerk en staat.* Kampen, 1979, 286 blz.

Rest in deze context nog op te merken, dat vooral Comenius' Pampaedia in het Nederlands vertaald zou moeten worden. Het is immers Comenius pedagogisch-didactisch testament. In dit deel zet hij zijn gedachten uiteen over een-leven-lang-leren en over de vorming van wereld- en hemelburgers. Dit onderwerp (b)lijkt in onze tijd hoogste actueel.

Op 11 november 1670 is Comenius in Amsterdam gestorven en in Naarden begraven in de Waalse Kerk. Zijn leven eindigde in teleurstelling. Zijn grootste plan, het opstellen van een christelijke 'pansofie' waarin geloof en wetenschap met elkaar verzoend (kunnen) worden, heeft hij niet ten uitvoer kunnen brengen. Maar ook menig ander verdriet nam hij mee in zijn graf.

Literatuurverwijzing

Voor Duitse vertalingen van Comenius' geschriften kan men de literatuurlijst raadplegen van de Deutsche Comenius Gesellschaft: www.deutsche-comenius-gesellschaft.de.

Voor Engelse vertalingen wordt verwezen naar A.M.O. Dobbie die alle delen van de Catholica met uitzondering van het deel over de Pansofie uit het Latijn heeft vertaald.

Voor een beperkte Nederlandse vertaling wordt verwezen naar R. Limburg *De levende gedachten van Comenius.* Den Haag 1950.

Donateur worden van de COMENIUS STICHTING

naam en
voorletters:.....

adres:.....

postcode en woonplaats

e-mailadres

Geeft zich hierbij op als donateur voor de Comenius Stichting en zal jaarlijks, tot wederopzegging € (min. € 16,50) geven.

datum.....

handtekening

Opsturen naar Comenius Stichting, Postbus 5810, 1410 GA Naarden

COMENIUS STICHTING

De Comenius Stichting heeft als doel het verbreiden van de kennis over de persoon en het gedachtegoed van de Tsjechische wijsgeer, pedagoog en theoloog Jan Amos Comenius (1592-1670) wiens denkbeelden nog steeds een grote actualiteit bezitten.

Comenius Contact

Comenius Contact beoogt een platform te zijn voor allen die een bijdrage willen leveren aan de verspreiding en verdieping van Comenius' gedachtegoed. De gepubliceerde teksten zijn voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers en vallen buiten de competentie van de Comenius Stichting. De redactie behoudt zich overigens het recht voor om teksten desgewenst in te korten.

Comenius Contact verschijnt in principe twee maal per jaar. Gelet op de doelstelling van de Comenius Stichting, om het gedachtegoed van Comenius aan een zo breed mogelijk publiek bekend te maken, wordt Comenius Contact gratis verspreid.

Bestuur van de Comenius Stichting

Voorzitter: dr. J.A.M. Carpay
Secretaris: M.J.H. van den Maagdenberg-Demaret
Penningmeester: H. Lanting
Lid: M.P.D.B^{esse} van Sytzama-van der Borch tot Verwolde
Lid: A.T. Moussault
Lid: M. Schröder

Comité van Aanbeveling

Dr. J.P. Rehwinkel, burgemeester van Naarden, voorzitter
Leden:
Jhr. mr. D.J. de Geer, rechter te Zutphen
Z.E. Petr. Kubernát, ambassadeur van de Tsjechische Republiek
Z.E. J. Kuderjavy, ambassadeur van de Slowaakse Republiek
Mr. B.J. Asscher, oud-president van de Rechtbank te Amsterdam
Mevr. dr. Rita Kohnstamm, psycholoog en publiciste
De heer Thijs van Leer, musicus en componist
Mevr. dr. B.E. van Vucht-Tijssen, voorz. Nat. UNESCO cie.
Prof. dr. H.W. von der Dunk, em. hoogleraar RU Utrecht
Prof. dr. L. Leertouwer, em. hoogleraar RU Leiden

Raad van Advies

Dr. mr. G.J. Leibbrandt, vm. voorzitter Nationale Unesco Commissie
J.J. Meijer, vm. (vice-)voorzitter Comenius Stichting
Mevr. Prof. dr. D.W.J.M. Pessers, rechtssocioloog en publiciste
Dr. F.H.J.M. Suasso de Lima de Prado, slavist en publicist

Secretariaat Comenius Stichting

Postbus 5810, 1410 GA Naarden
Telefoon: 035-694 0526
E-Mail: info@comenius-naarden.nl
Website: <http://www.comenius-naarden.nl>
Postgiro: 2326180
Bankrekening: ABN AMRO: 554085216 t.n.v. Comenius Stichting te Naarden
ISSN: 1568-9565
Druk: Drukkerij Walden, Bussum

Donateur zijn van de Comenius Stichting

Iedereen die belangstelling heeft voor de activiteiten van de Comenius Stichting kan dit kenbaar maken door zich op te geven als donateur. De stichting verkrijgt haar gelden uit bijdragen van fondsen, bedrijven, stichtingen alsmede uit donaties van particulieren. Aanmelding als donateur kan geschieden d.m.v. het overmaken van minimaal € 16,50-- per jaar. Donateurs ontvangen automatisch Comenius Contact en één gratis toegangskaart voor de Comeniusdag. Donateurs die € 45,-. of meer storten ontvangen tenminste twee toegangskaarten voor de Comeniusdag. De Comenius Stichting is vrijgesteld van schenkings- en successierechten in de zin van artikel 32 ten eerste en artikel 33 ten eerste van de successiewet 1956